

Ужыванне канчаткаў назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку ў беларускай мове залежыць ад семантыкі слова. Для моўнай практыкі пачатку 2000-х г. было характэрна «пашырэнне канчатка -у (-ю) у формах Р. скл. адз. ліку назоўнікаў мужчынскага роду і замацаванне іх як нарматыўных» [1, с. 135]. Для таго, каб ацаніць, наколькі часта такія з’явы праяўляліся на працягу 20 гадоў, якія прычыны адхіленняў ва ўжыванні назоўнікаў, у якіх слоўнікамі замацаваныя канчаткі -а (-я) у Р. скл. адз. л., былі прааналізаваны тэксты друкаваных СМІ рознай тэматычнай скіраванасці (газеты «Звязда», «Культура», «Настаўніцкая газета», «Раніца» (з 2014 г. дадатак да газеты «Переходный возраст»), «Наша ніва» (з 2019 г. – толькі ў электронным фармаце), часопіс «Бярозка» за пачатак 2001, 2006, 2011, 2015 і 2019 г. Далей – скарачана: Б, Зв., К, Наст., НН, Р. Шляхам выбаркі былі атрыманы амаль 7,9 тыс. словаформ агульных назоўнікаў м. р. (усіх слоў з паўтарамі), у якіх нарматыўна замацаваны канчаткі -а (-я). Колькасць асобных слоў у кожным выданні за кожны перыяд складае ад 23 да 161 адзінкі. Для параўнання, колькасць у прааналізаваных СМІ словаформ, дзе замацаваны канчаткі -у (-ю), – каля за 8,5 тыс.

Статыстычныя падлікі паказалі, што ва ўжыванні назоўнікаў з замацаваным канчаткам -а (-я) найменшая колькасць памылак зафіксавана ў «Настаўніцкай газеце»: 1 – у 2001 г., 4 – у 2006, у 2011–2019 – ніводнай памылкі. Паказчыкі газеты «Наша ніва» ў 2001–2006 гг. маюць значныя адрозненні ад астатніх газет: у 2001 г. колькасць адхіленняў складала 55%, або 136 словаформ, у 2006 – 77,5%, або 293 словаформы. Прычым 212 паўтораных памылак агулам за 2001–2006 гг. – у назвах канкрэтных прадметаў, будынкаў, дакументаў: аўтобусу, найменаванне банку, у цэнтры гораду, дыску, званіцы Фарнага сьцягелу (арыгінальнае напісанне на «тарашкевіцы»), музею, з офісу, кніга праекту шлягбаўму. За 2011–2019 гг. сярэдняя колькасць адхіленняў у выданні – 5,5%. Прычынай такой практыкі было тое, што выданне да 2009 г. прытрымлівалася «новаклясычнага правапісу», або «тарашкевіцы». Адным з прынцыпаў гэтага стану даследчык І.П. Клімаў называе ўжыванне -у (-ю) у назвах арганізацый і ўстаноў, гарадоў і краін (з Менску, Судану), адсутнасць семантычнага размежавання мнагазначных назоўнікаў: з’езду ‘спуск’ і ‘партыйны кангрэс’ [2, с. 15]. Падобныя прынцыпы былі прапісаныя на рэдакцыйным узроўні «Нашай ніва» [3, с. 6].

Сярэдняя колькасць хібаў ва ўжыванні канчатка -а(-я) у назоўніках м. р. у Р. скл. адз. л. за ўвесь даследаваны перыяд наступная: «Бярозка» – 3,5%, «Раніца» – 5,5%, «Культура» – 3,5%, «Звязда» – 5%. Заўважым, што ў «Культуры» ў 2015 – 2019 г. памылкі зробленыя ў 13% і 13,5% слоў, але з-за вялікай колькасці назоўнікаў Р. скл. у аб’явах (сакавіка, тэатра), працэнт хібаў у паўторах значна меншы. У пералічаных выданнях таксама выяўлена пэўная колькасць ужыванняў назваў канкрэтных прадметаў, будынкаў, дакументаў з -у (-ю). За ўвесь даследаваны перыяд у часопісе «Бярозка» – 9 памылковых форм: замку, кантракту, нажу, носу і інш., газеце «Раніца (ПВ)» – 2: п’едэсталу, сцэнарью, «Настаўніцкай газеце» – 3: арганізму, малюнку, універсітэту, у «Звяздзе» – 13: арганізму, кодэксу, медалю, падвалу, снараду і інш., «Культуры» – 14: вадаправоду, музею, статуту, трактару і інш. С.С. Клундук, Н.Р. Якубук нездарма вылучана з канчаткамі -а (-я) група назваў твораў, выданняў, кніг, дакументаў: трыпціха, рамана, кодэкса [4, с. 54]. На нашу думку, памылковае ўжыванне канчаткаў -у (-ю) можа быць выклікана аналогіяй з назоўнікамі, дзе ёсць размежаванне флексій паводле семантыкі, кшталту пейзаж: -а ‘малюнак’ / -у ‘краявід’, закон: -а ‘дакумент’ / -у ‘правіла ўвогуле’. Аднак у асобных выпадках працягаць як канкрэтнае, так і абстрактнае значэнне: [юрисконсульт] адказаў літарай закону (К, 2006) – ‘дакумент’ і ‘па правілах’, прастора гістарычнага пейзажу (К, 2006) – ‘жанр’ і ‘прастора’.

Правільнае размежаванне канчаткаў у мнагазначных назоўніках і амонімах, якіх у беларускай мове, паводле падлікаў на аснове «Слоўніка-даведніка А або У» [5] больш за 350 пар, уяўляе даволі сур’ёзную праблему. П.П. Жаўняровіч звяртае ўвагу на адзінкі, якія адрозніваюцца наступным са значэннем: абстрактнае – канкрэтнае (пад’езд: -у ‘дзеянне’ / -а ‘частка дома’), зборнае – канкрэтнае (інструмент: -у ‘сукупнасць пры-

УДК 811.161.3’366»20»

**АДХІЛЕННІ ВА ЎЖЫВАННІ КАНЧАТКА -А (-Я)
У НАЗОЎНІКАХ М. Р. У Р. СКЛ. АДЗ. Л.
У ПЕРЫЯДЫЧНЫХ ВЫДАННЯХ 2001–2019 ГГ.**

Ганчарэнка Кацярына Дзмітрыеўна
старшы навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства
імя Якуба Коласа НАН Беларусі; кандыдат філалагічных навук

У артыкуле даследуюцца асаблівасці ўжывання назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку на прыкладзе 6 перыядычных выданняў за 2001–2019 гг. Прыводзяцца семантычныя групы слоў дзе назіраецца ўжыванне канчаткаў -у (-ю) на месцы -а (-я). Указаны вынікі статыстычных падлікаў.

лад/ -а '1 прылада'), рэчыўнае канкрэтнае (камень: -ю 'матэрыял/ -я 'каштоўны выраб') [6, с. 256–258]. У.І. Куліковіч указвае на «цяжкасці пры далучэнні слоў да разраду абстрактных і канкрэтных», звязаныя з ужываннем слоў у прамым і пераносным значэнні [7, с. 34].

У чатырох з шасці прааналізаваных выданнях амаль за кожны часавы адрэзак ёсць 1–2 ужыванні -у (-ю) на месцы -а (-я) у мнагазначных назойніках, размежаванне канчаткаў якіх з'яўляецца традыцыяй. У «Настаўніцкай газеце» такіх памылак няма, у «Нашай ніве» ў 2001 г. – 29, у 2006 – 32, а ў 2011 – толькі 1, у 2015 г. – няма, у 2019 – 2. Адхіленні звязаныя з адсутнасцю раздзялення значэнняў 'месца дзеяння' і 'дзеянне': аўтобусага прыпынку (Р, 2001), да прыпынку (Б, 2006), выхаду з бібліятэкі (Б, 2019), з уваходу (К, 2015), код пад'езду (НН, 2001, 2006), і што датычыцца прыпынку, то ён сапраўды стаў упрыгожаннем Глушы (Зв, 28.03.2019, с. 13). Словаформа рову 'канавы' (Б, 2019) аманімічная рову 'плачу' [5, с. 219]. Праблемным з'яўляецца і размежаванне значэння слова дом, асабліва ў выказах кшталту недалёка ад дома. У асобных выпадках памылковае ўжыванне -у ў канкрэтным значэнні відавочнае: за рог дому (НН, 2006), Міханавіцкага дому фальклору (К, 2011). Не ўсе адзінікі маюць размежаванне канчаткаў паводле семантыкі, аднак аўтары ўжываюць -у (-ю) пры пераносным значэнні канкрэтнага назойніка: выйсці з пад заўсёднага прэсу (Б, 2019), каб не было моўнага бар'ера (Зв, 2019).

Найменшая сярэдняя колькасць адхіленняў назіралася ў 2011 г., што, верагодна, звязана з пераходам на новыя «Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» (2008), выхадам шэрага акадэмічных слоўнікаў. Але ў асобных новых словах ці новых значэннях выяўляецца неаднастайнасць у рэкамендацыях. Так, дадалася новае значэнне гурт-а 'музычная група' да гурт-у 'група людзей, натоўп'; 'статак буйной рагатай жывёлы, авечка і пад.'. Гэтае размежаванне адзначана ў акадэмічных «Слоўніку беларускай мовы» (2012), «Граматычным слоўніку назойніка» (2-е выд., 2013), «А або У...» (2014) і аўтарскіх «Вялікім слоўніку беларускай мовы» Ф.А. Піскунова (2012), «Арфаграфічным слоўніку» А.Л. Баршчэўскай, Л.П. Баршчэўскага (2010). Заўважым, што ў 1-м выданні ГСН (2008), «Беларуска-рускім слоўніку» (2012) такога значэння і размежавання не ўказана, падаецца адзіны канчатак -у. У прааналізаваных СМІ адзначана 14 форм гурта, а таксама фольк-гурту, арт-гурту, хард-рок-гурту і 41 форма гурта, а таксама джаз-гурта, рок-гурта: У 14 гадоў пачаў цікавіцца творчасцю гурта «Агата Крысці», іншай музыкай – рокам, рэпам... (Б., № 6. 2015, с. 31). Разам з удзельнікамі амерыканскага хард-рок-гурту «System Of A Down» Саманта стала яшчэ адным героем нашай карціны (kimpres.by, 14.03.2015–20.03.2015).

Значэнне слова 'курс валюты' ў «Тлумачальным слоўніку ...» (1977 – 1984) указвалася з канчаткам -у, аналагічна ў выданні «Тлумачальнага слоўніка...» (2016) і слоўніку Ф.А. Піскунова. Пры гэтым у выданнях «Беларуска-рускага слоўніка» 1988–1989, 1993, 2012 гг., як і ў «Слоўніку новых слоў» беларускай мовы В.І. Уласевіч, Н.М. Даўгулевіч (2009) указваецца -а для гэтага значэння. У «Слоўніку беларускай мовы» 1987 г. і 2012 г. аддзяляюцца курсы 'напрамак руху' і курса 'ў іншых значэннях'. У прааналізаваных выданнях у асноўным ўжываецца курс долара, курс валют, акрамя курсу 'у тым жа знач.' (2) (Зв, 2011).

Слова холдынг у напісанні холдзінг і з канчаткам Р. скл. адз. л. -у з'явілася ў БРС-1993 і «Слоўніку цяжкасцей беларускай мовы» Г.У. Арашонкавай і В.П. Лемцюговай (2005). У БРС-2012 гэты канчатак захоўваецца. У іншых акадэмічных выданнях – ТСБЛМ-2016, ГСН-2008 і -2013, СБМ-2012, «Слоўніку новых слоў» В.І. Уласевіч і Н.М. Даўгулевіч (2009) – і слоўніку Баршчэўскіх падаецца -а. Разыходжанні, звязаныя з разуменнем слова як арганізацыі або зборнага аб'екта (параўн. *спарт-комплекс*), выявіліся і ў друку: *холдынга* – 1 (Б, 2019), 1 (Зв, 2015), *уваходзіць у склад холдынга* і пад. (3) (Зв, 2019) і *холдынг* – 4 (Зв., 2011), 4 (НН, 2019) і *аб'яднаны ў рамках дзяржхолдынга* і пад. (4) (НН, 2019).

Такім чынам, у прааналізаваных беларускіх перыядычных выданнях назіраюцца адхіленні ва ўжыванні канчаткаў -у (-ю) на месцы -а (-я) у назойніках мужчынскага роду ў Р. скл. адз. л. Колькасць хібаў у 2001–2006 гг. значная большая за паз-

нейшыя перыяды. Сярод прычын – складанасць запамінавання вялікай колькасці лексіка-семантычных груп, асабліва мнагазначных назойнікаў і амонімаў, неаднастайнасць рэкамендацый слоўнікаў, навізна лексем, калі складана ацаніць ужыты канчатак як правільны або не, замацаванне ў свядомасці аўтараў альтэрнатыўных форм «тарашкевіцы».

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларус. навука, 2007–2009. – Ч. 1 : Фаналогія. Марфалогія. Марфалогія. – 2007. – 351 с.
2. Клімаў, І. П. Лінгвістычная апазіцыя двух стандартаў беларускай літаратурнай мовы / І. П. Клімаў // Роднае слова. – 2004. – № 7. – С. 14–18.
3. [X] Найчасцейшыя памылкі ў нашай мове, выбраныя з рэдакцыйнае пошты «Нашае Нівы» / [X] // Наша Ніва. – 2001. – № 8. – С. 6.
4. Клундук, С. С. Беларуская мова: усе складаныя тэмы: тэорыя і практыкаванні : [рыхтуемца да цэнтралізаванага тэсціравання] / С. С. Клундук, Н. Р. Якубук. – 2-е выд. – Мінск : Аверсэв, 2012. – 111 с.
5. Сяргеева, А. С. А або У. Слоўнік-даведнік канчаткаў назойнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку / А. С. Сяргеева [і інш.]. – Мінск : Аверсэв. – 2014. – 320 с.
6. Жаўняровіч, П. П. Даведнік па літаратурнай працы : арфаграф., пунктуац., лексіч., марфалаг., сітаксіч., тэхніч. узроўні / П. П. Жаўняровіч. – Мінск : Адук. і вых. 2017. – 447 с.
7. Куліковіч, У. І. Тавары для дома ці тавары для дому? Канчаткі назойнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку / У. І. Куліковіч // Роднае слова. – № 2. – 2003. – С. 32–34.